

Димитрије Димо Вујовић

О КОНТРАВЕРЗАМА У СХВАТАЊИМА УЈЕДИЊЕЊА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ

Година 1918. представља значајну прекретницу у животу југословенских народа. Тада се завршава једна и почиње друга, нова фаза у њиховом развоју. Та прекретница није случајан историјски догађај, већ нужан резултат претходног историјског развоја, јер су к њему водиле објективне привредне, политичке и културне потребе југословенских земаља и субјективне жеље већине становништва, а прије свега најнапреднијих људи међу Југословенима. Полазећи од принципа националности, који је битно обиљежавао политичку мисао и политички живот Европе XIX вијека, а подстакнути борбом Италијана и Њемаца за национално уједињење, тј. људи су се борили за уједињење Срба, а потом и Југословена. Да би се стигло до тог циља, требало је, како је то говорио Светозар Марковић, претходно разорити два царства — турско и аустроугарско. Зато се борба за уједињење Срба као и Југословена одвијала кроз борбу противу Турске и Аустро-Угарске. Завршни чин те борбе био је први свјетски рат, када је и разорена Аустро-Угарска, а потом формирана заједничка југословенска држава.

У свим тим збивањима и процесима значајан фактор је била и Црна Гора. У њој је, прије свега, стално била присутна идеја о уједињењу са Србијом.

Да би се схватили само уједињење Црне Горе и Србије и сви они догађаји који су пратили тај чин, треба изучити његову предисторију. Зато се као једна од крупних тема уједињења јављају национални, друштвено-економски и политички предуслови уједињења. Са тог становишта је посебно интересантан период књаза, односно краља Николе, а то је друга половина XIX и почетак XX вијека.

Црногорци су се и у том периоду осјећали као дио српскога народа и, природно, полазећи од принципа националности, тежили су да се уједине са својом браћом из других крајева, у првом реду са онима из Србије. Али у вези са путевима тог уједињења у Црној Гори се јављају два погледа. Први је онај званичних црногорских кругова — књаз и његови блиски сарадници мисле да Црна Гора и њена династија треба да буду центар око кога ће се окупити сви Срби. Други поглед је поглед противника књаза Николе и династије Петровића, који на уједињење гледају као на просто припајање Црне Горе Србији. Међу присталицама ових двају схватања вођена је стална борба, тако да је она већ почетком XX вијека стајала, мање-више, у основици свих политичких сукобљавања у Црној Гори, било да се радило о унутрашњој или спољној политици. Због тога је сасвим природно што је та борба привукла пажњу историчара и што се о њој појавило доста радова. Али, и поред тога, чини се, не можемо бити задовољни обрадом те борбе. Истраживане су њене спољне манифестације, а остала је необрађена, или недовољно обрађена, њена унутрашња суштина, њени друштвено-економски и национално-политички коријени. Нијесу, на примјер, довољно изучени процеси који су водили формирању све израженије индивидуалности Црногораца. Уочавано је „србовање“ књаза, односно краља Николе (које, ваља нагласити, није било никаква „тактика“ и слично, како то неки тврде и краља Николу због тог „србовања“ оспоравају и одбацују), али није довољно уочавано и његово „црногорствовање“, које је он развијао кроз свој политички и литерарни рад, и које је много допринијело учвршћивању и хомогенизацији посебне црногорске свијести, због чега су га, опет, противници оптуживали као сепаратисту, цјепача и издајника српства, премда његово црногорство није било никада супротстављено српству као народносном појму, али јесте великосрпству, као политичком појму неких србијанских политичких кругова. Дакле, ваља изучити однос између црногорства и српства. За схватање тог проблема нарочито је значајно изучавање политичког и књижевног дјела краља Николе, као и народне, односно националне свијести Црногораца. При томе од нарочитог интереса може бити изучавање црногорско-турског рата 1876—1878. године, који представља велику прекретницу у друштвено-економском и национално-политичком развоју Црне Горе. Послије тог рата Црна Гора није више оно што је била раније. Не само што се пространства државне територије тиче, него прије свега са становишта друштвено-економског и национално-политичког живота. Тај рат је остварио задатке једне буржоаско-демократске револуције, јер су на ослобођеним територијама, које су чиниле више од половине државне територије и на којима је живјело више од половине црногорског становништва, ликвидирани феудални односи и омогућен несметан развојат капитализма, односно грађанског друштва — истина, у скромним размјерама али ипак у свим његовим манифестацијама, како у економ-

ској бази тако и у политичкој и културној надградњи. Процеси отворени резултатима црногорско-турског рата 1876—1878. године доводе до учвршћивања не само државне него и народне индивидуалности, јер, захваљујући чињеници да су се нашла у истој држави, сада долази до потпуније интеграције и хомогенизације црногорских, брдских и херцеговачких племена. Држава у том погледу игра врло значајну улогу. Иначе, црногорска држава је фактор који још од раније има прворазредну улогу у формирању и развијању црногорске индивидуалности, то јест у повезивању и интегрисању разних племена, прво црногорских, па потом брдских и херцеговачких у једну цјелину коју називамо црногорски народ.

На бази друштвено-економских процеса, који почињу да се развијају убрзо после црногорско-турског рата 1876—1878. године, долази до кризе аутократске владавине књаза Николе и до рађања опозиције његовој управи. Та опозиција се регрутује из редова младе буржоазије, интелигенције, нарочито школске омладине, и дијела бивших печалбара. Она представља напредни, буржоаско-демократски покрет, па због тога чини свијетлу страну црногорске историје. Тај је покрет, поред осталог, истицао и захтјев за уједињење Црне Горе и Србије, што је изражавало историјски прогрес. Али чим би прешао на предлагање конкретних путева остваривања те историјске нужде, сукобљавао се са неким историјским реалностима и није могао у потпуности да изрази потребе и интересе Црне Горе. Наша наука је указивала на противурјечности тога покрета, али он још није довољно изучен. Зато ће његово дубље проучавање обогатити наша знања о проблему уједињења Црне Горе и Србије.

У периоду после црногорско-турског рата 1876—1878. године долази до значајног привредног и политичког развитка Црне Горе. Али тај развитак је у исто вријеме показао да Црна Гора нема више услова да опстане као независна држава и да је за њу једини излаз у уједињењу са Србијом и другим југословенским земљама. Црна Гора је била сувише ограничено тржиште, да би се у њој капитализам могао брзо и успјешно развијати. Зато је млада црногорска буржоазија, која је својим радом допринијела развоју и афирмацији црногорске индивидуалности, увидјела да на датом степену развитка независна црногорска држава постаје кочница даљег несметаног привредног, а то значи и општег развитка Црне Горе, па је рјешење видјела у стварању једне веће и богатије државе у коју би се укључила и Црна Гора. По њеном мишљењу, први и најважнији корак који на том путу треба урадити јесте уједињење Црне Горе са Србијом. Тако се оне исте снаге које су знатно допринијеле конституисању црногорске посебности јављају у исто вријеме и као најватренији борци за брисање те посебности. И та противурјечност у развоју Црне Горе заслужује овестранија проучавања да би се боље схватио проблем уједињења Црне Горе и Србије. Но, и на основу онога што је до

сада познато може се закључити да посебна црногорска држава није требало да нестане зато што је непотребна и промашена историјска творевина, већ зато што је већ било прошло оно вријеме када је њено постојање било потребно, када је она била нужна форма кроз коју су Црногорци једино могли успјешно да остваре свој историјски учинак. Сада је, на почетку XX вијека, било очигледно да је независна црногорска држава успјешно завршила своју велику историјску мисију и да треба тражити нове форме државног организовања, које ће омогућити да Црногорци у њима успјешно реализују своје потребе и интересе. Те нове форме је требало да пружи управо уједињење Црне Горе са Србијом и другим југословенским земљама.

Данас има схватања да то уједињење није било никаква историјска нужда и потреба црногорског народа, већ да је управо супротно његовим интересима, пошто Црногорци немају никакве етничке везе са Србима, већ су народ аутохтоног етничког поријекла, настао симбиозом неких неорпских словенских племена и илирско-романског становништва. Говорили су, не познајући изворе, да је српство Црногораца посљедица индоктринације, обмана великосрпске историографије, „тактика“ владајућих кругова и сл., а када су се мало боље упознали са историјском стварношћу запазили су да су српска осјећања прожимала све друштвене слојеве и да се у Црној Гори србовало не мање него у Србији. Пошто нијесу могли избрисати или негирати ту чињеницу, они су тврдили да Црногорци својим српством изражавају своју вјерску а не етничку припадност. Истина, у посљедње вријеме неки од њих су принуђени да признају да су „политички врхови у Црној Гори стајали на становишту да је „српство“ недвосмислени атрибут одређења народности, без обзира на просторе у којима egzистира“ Оваква констатација је, наравно, у супротности са тврдњом да је српство у Црној Гори вјерска одредница, па аутори о којима је ријеч излаз из контрадикције у коју су запали траже у констатацији да су политички врхови Црне Горе били у заблуди. Тако долазимо до тога да црногорски владари, сенатори, министри и други нијесу знали своје народно поријекло.

Тежњу ка уједињењу Црне Горе и Србије, која је присутна у XIX и почетком XX в. и коме се циљу приближавало у мјери у којој су рушене двије основне препреке на том путу — Турска и Аустро-Угарска, аутори о којима је ријеч одбацују као штетну за Црну Гору и Црногорце. То су, према њима, реакционарне идеје, које су подржавали само уски владајући кругови а не и народне масе, идеје које су проистикале из погрешно схваћеног српства. Зато они позивају да се прошлост Црногораца очисти од наслага српства (из кога је, наводно, произлазило сво зло за Црну Гору), мада није познато да је ико до сада игдје извршио сличну операцију „чишћења“ историје и историјске свијести једнога народа.

Истина, са становишта теме о уједињењу Црне Горе и Србије, и иначе, српство у Црној Гори је крупна тема. Али, не као питање да ли су се Црногорци осјећали Србима или не, јер за озбиљног историчара ту нема дилеме, него са становишта односа српства и црногорства које се конституише као једна посебна индивидуалност. Ваља, дакле, обрадити у каквом је односу та вјековима развијана индивидуалност, која се изражава појмом *црногорски народ*, према српству, чијим су се дијелом Црногорци и даље осјећали, и да ли је и како та црногорска индивидуалност утицала на борбу за уједињење Црне Горе и Србије.

Непосредна предисторија уједињења одвијала се за вријеме првог свјетског рата. Тада је то питање отворено постављено на дневни ред, и то као непосредни задатак. Подјеле, у вези са тим, из претходног периода и сада су присутне. Политичка борба између супротстављених табора води се у Црној Гори, у заробљеничким логорима и (нарочито послје окупације Црне Горе) у емиграцији. Та је борба доста обрађивана, али нам све њене компоненте још нијесу подједнако познате. Тако, на примјер, улога међународног фактора у овој борби захтијева даља истраживања, и поред значајних доприноса који су томе дали поједини историчари. Тим прије што неки од тих аутора тврде да је уједињење Црне Горе и Србије зависило управо од става појединих великих сила. Ова тврдња, чини се, није прихватљива, јер из онога што до сада знамо очигледно слиједи да је уједињење резултат дјеловања унутрашњих снага, прије свега воље народа.

У току рата се јављају и нове концепције уједињења. То су разна федералистичка схватања, са којима се сусријећемо и у Црној Гори. Она тада у Црној Гори, па ни касније међу Црногорцима у емиграцији, нијесу много јавно пропагирана, те су остала недовољно позната у народу. Зато те концепције нијесу ни привукле потребну пажњу историчара, па су до сада мало и обрађиване. С обзиром на чињеницу да се у данима уједињења јављају захтјеви о равноправном, условном уједињењу, ваљало би изучити да ли они имају неког коријена у тим раније изношеним федералистичким концепцијама.

Двадесетак дана послје протјеривања аустроугарске војске из Црне Горе проглашено је уједињење Црне Горе и Србије. Два су крупна догађаја ударила основни печат том догађају — Подгоричка скупштина и божићна побуна. Још увијек, па и међу нашим историчарима, постоје разлике у оцјени тих догађаја. Неки, идентификујући се са једним од два око уједињења завађена политичка табора — дакле или са бјелашима или са зеленашима — или оправдавају или нападају оно што се десило. (У томе је, код многих од њих, присутан и моменат актуелне дневне политике, у чију службу желе да ставе историјску науку.)

Једни, полазећи од неспорне чињенице да је уједињење било историјска нужда и израз народних жеља, па самим тим и напредан чин, сматрају да је и конкретна форма уједињења, каква је

спроведена 1918. године, била најпотпунији израз економских, политичких и културних потреба Црне Горе, па зато и најнапреднији и једино могући начин уједињења Црне Горе и Србије. Зато критику те конкретне форме уједињења доживљавају као критику и одбацивање уједињења уопште.

И други изједначају конкретно уједињење са уједињењем уопште. Критикујући и одбацујући конкретне форме уједињења, они одбацују и уједињење уопште. Зато прихватање уједињења уопште доживљавају као прихватање конкретне форме уједињења из 1918. године.

Обично се сматра да су бјелашки били присталице, а зеленаши противници уједињења. Али, објективна истраживања показују да се 1918. године у Црној Гори није постављало питање: Да, или не уједињење?, већ само: Какво уједињење? Бјелашки су на то питање одговарали: безусловно уједињење, а зеленаши су одговарали: условно уједињење.

Шта значи безусловно уједињење? То значи да Црну Гору, без икаквих претходних услова, треба прикључити Србији као матици и стожеру окупљања српских земаља, па потом тако сједињене да ступе у југословенску државу. Условно уједињење, пак, значи захтјев да Црна Гора у пословима уједињења буде равноправна са Србијом, да са њом иде „руку под руку“ и да се води рачуна о историјским правима и потребама Црне Горе.

Ова два схватања манифестовала су се у изборима за Подгоричку скупштину. С обзиром на карактер и начин избора, немогуће је тачно знати колико је присталица имало једно, а колико друго схватање. Избори су, као што је познато, били посредни — прво су бирани делегати за окружне скупове, па су на тим скуповима по капетанијама и градовима бирани посланици за Подгоричку скупштину. Концепције о којима је ријеч нијесу биле израз неких већ организованих политичких формација. А пошто су изборе организовале присталице безусловног уједињења, природно је да су се и потрудиле да се за посланике изаберу људи који су дијелили њихово мишљење. С обзиром на општеномодно расположење за уједињење, народ у тим првим данима послје ослобођења није ни постављао питање услова уједињења — важно је било ујединити се, што је обичан човјек идентификовао са стварањем једне богатије и веће (по територији и броју становника), па самим тим и војнички јаче државе. Питање услова уједињења отворено је постављено само у неким крајевима, прије свега у Цетињу, па је ту и дошло до подјеле на она два већ поменута тора — бјелаше и зеленаше. Дакле, на основу самих избора за Подгоричку скупштину ништа се не може рећи о бројном односу бјелаша и зеленаша. О томе се нешто више може говорити тек касније, у вези са божићном побуном, када се видно показало у којим крајевима Црне Горе имају превагу једни а у којима други. Ипак, и данас постоји неслагање о броју припадника ових покрета и користе се разни методи да би се то утвр-

дило. Али, чини се, неки од тих метода нијесу баш најприкладнији, па пред историјском науком стоји задатак да се и даље бави овим питањем.

У вези са изборима за Подгоричку скупштину постављало се и питање легитимности тих избора — прво, са становишта њиховог односа према Уставу и законским прописима Црне Горе и, друго, са становишта њихове демократичности, то јест са становишта колико су они омогућивали да народна воља дође до пуног израза. Принцип легитимности су током историје, по правилу, стално истицале конзервативне и контрареволуционарне снаге, дакле противници радикалних промјена. У вези са уједињењем Црне Горе и Србије присталице краља Николе су такође истицале тај принцип. Али у периоду избора за Подгоричку скупштину ни зеленаши нијесу са тог становишта оспоравали легалност избора и Скупштине која је из њих настала. Напротив, они су њихову легалност признавали, о чему говори и сама чињеница да су узели учешћа на изборима. Значи, са становишта поштовања или непоштовања црногорског устава и закона не може се оспоравати легитимност избора за Подгоричку скупштину, нити пак легитимитет Скупштине. Али се са становишта демократичности тим изборима могу ставити озбиљне примједбе. Браниоци тих избора тврде да је ту демократије било колико су услови дозвољавали, истичући да је у осталим крајевима Југославије (приликом изјашњавања за уједињење) није било ни толико, а затим да се радило о изванредним, револуционарним условима, у којима је требало радити брзо и енергично.

Из овога што је речено слиједи закључак да се зеленаши не могу генерално огласити за покрет који је био против уједињења. Сама чињеница да су прихватили изборе за скупштину која је представљала негацију уставних институција Црне Горе и која је требало да изгласа уједињење говори да су они а priori прихватили уједињење. То потврђује и чињеница да су се тој истој скупштини жалили на нередовност избора у Цетињу. Осим тога, постоје многи документи у којима се они изјашњавају за уједињење, како у периоду избора и рада Подгоричке скупштине тако и у периоду божићне побуне. Анализа тих докумената указује да је било нијанси и разлика у ставовима зеленаша у појединим периодима борбе за уједињење. То је могло бити посљедица различитих опредјељења појединих личности и посљедица тактике коју је наметала ситуација, али не и разлике у погледу општег опредјељења за уједињење. Да је већина у зеленашком покрету била за уједињење потврђују и многи извјештаји француских војних власти, поред осталих и они француског генерала Венела, команданта савезничких трупа за Црну Гору и Боку Которску крајем 1918. године и почетком 1919. године.

Али, зеленашки покрет је био хетероген, па је у њему било и присталица краља Николе — противника уједињења, који су онда били најконзервативније снаге у црногорском друштву. Но,

с обзиром на општенародно расположење за уједињење, они се нијесу усуђивали да јавно иступе. (У атмосфери каква је владала у Црној Гори после ослобођења тешко је и замислити да би се могао појавити неки покрет који би био против уједињења, јер он не би могао наићи на потпору у народу.) Присталице краља Николе постаће нешто активније после Подгоричке скупштине, а нарочито у божићној побуни, у чијем вођству играју значајну улогу. Али ни тада не иступају отворено. Тек после побуне, када су одбјегли у емиграцију, они не крију своје противљење уједињењу, желећи да зеленашки покрет од почетка и у цјелини прикажу као покрет против уједињења. А пошто су га таквим још од првога дана представљали и његови противници бјелашки, термин *зеленаш*, постао је за многе синоним за противнике уједињења уопште.

У вези са тим стоји и тврдња да је зеленашки покрет дјело људи краља Николе и италијанске обавјештајне службе. Ова тврдња нарочито долази до изражаја када се расправља о узроцима божићне побуне. — Неспорно је да су људи краља Николе и италијанска обавјештајна служба имали везе са појединцима у Црној Гори и да су подстицали на незадовољство. О томе има пуно докумената. Али се и поред тих несумњивих веза не би могло рећи да су зеленашки покрет и божићна побуна посљедица дјеловања само тих спољних фактора. Они су резултат унутрашњих политичких прилика, прије свега незадовољства због начина уједињења и поступака носилаца нове власти, а затим и низа других, мање важних узрока. Међу тим узроцима је и дјеловање агената краља Николе и италијанске обавјештајне службе, снага које су само досипале уље на ватру. Дакле, оне нијесу саме потпале ту ватру, али је њихово уље доприносило да се она разгара и још више разбукти. После угушења божићне побуне ствари се у многоме ммијењају, јер побуњенички покрет, макар изгледао као продужетак божићне побуне, и макар се ослањао на незадовољство једног дијела народа, постаје обичан инструмент за остваривање сепаратистичких тежњи краља Николе и империјалистичких планова Италије.

Дакле, у периоду Подгоричке скупштине и божићне побуне — и поред све озбиљности свог утицаја и одзива на који је наишао код конзервативних снага, које су се наметнуле као вођство зеленашком и побуњеничком покрету — тај инострани фактор, чини се, не игра одлучујућу улогу у црногорским догађајима. Зеленашки покрет је и тада врло сложен и под разним утицајима.

Ипак се десило да је тај покрет — у много чему контроверзан, а у неким сегментима и врло реакционаран — поставио на дневни ред једно велико историјско питање, а то је питање положаја Црне Горе у новој држави. И ништа више од тога. Уосталом, тај покрет није ни био снага која је то питање могла ријешити у корист црногорског народа. А и да је то покушао, вјероватно би га рјешавао у корист нечијих уских конзервативних интереса.

Због тога револуционарни комунистички покрет не може својата зеленашки покрет и представљати себе као његовог наследника, што неки данас чине. Његова сложеност и противурјечност, различити утицаји и интереси који су у њему постојали, а уз то још и интереси дневне политике — доводе до потпуно супротних оцјена тога покрета. Зато објективна историјска наука има ту још доста посла да би се одредило право историјско мјесто и значај зеленашког покрета.

И бјелашки покрет је хетероген и контроверзан, па зато ни о њему не бисмо рекли праву историјску истину ако бисмо истичали само једну његову компоненту, како се то по некада ради. Због једностраног гледања неки тај покрет и представљају као врхунац национално-револуционарног демократизма, док други о њему говоре као о реакционарном и издајничком покрету. Праву слику о историјским догађајима и покретима можемо створити само ако их гледамо у њиховој свеукупности и комплексности. То, наравно, важи и за бјелашки покрет. Ако тако поступамо, ми ћемо видјети да се он бори за једну историјски прогресивну ствар — за уједињење Црне Горе са Србијом и другим југословенским земљама. Због тога се у тај покрет сврставају најнапредније снаге црногорског друштва, а то су млада буржоазија и млади раднички покрет. Они су у борби за уједињење видјели не само остварење давнашњег националног она него, прије свега, и продужетак борбе против омраженог апсолутистичког режима краља Николе, борбу за више социјалних и политичких права. Због тога што су искористиле један повољан тренутак и реализовале једну прогресивну историјску нужду, ове снаге су и саме прогресивне и заслужују историјско признање. Али се наша анализа бјелашког покрета не може на томе зауставити. Одмах се поставља питање: Како су ове снаге ту историјску нужду извршиле? Да ли је тај чин могао бити обављен на начин који би боље одговарао интересима црногорског народа? Неки сматрају да су и у томе њихови поступци беспрекорни и у складу са величином и прогресивношћу опште идеје уједињења, и да су такви поступци једино могуће рјешење у датој историјској ситуацији, па су зато сваку критику конкретних форми уједињења тумачили као критику и одбацивање уједињења уопште. Други су пак сматрали да начин уједињења није одговарао интересима црногорског народа, па су зато бјелаше критиковали. Било је и оних који су критикујући конкретне форме уједињења критиковали и одбацивали уједињење уопште извршено 1918. године. Неки критичари сматрају да критика конкретних форми уједињења не значи и критику и одбацивање уједињења уопште. Они узимају у обзир ове компоненте бјелашког покрета, сагледавају га у цјелини, што омогућава да се открију његове противурјечности, његове и позитивне и негативне стране, да се види његова права историјска улога и мјесто.

Такав приступ омогућаје да критика начина уједињења буде оштра а да ипак не доведе у питање неприкосновеност нужности

заједничке државе. Бјелаши се не критикују због тога што нијесу извршили уједињење какво је обављено у НОР-у и револуцији југословенских народа — као буржоаски покрет они, наравно, то нијесу ни могли урадити. Али анализе показују да је и са становишта буржоазије, која је 1918. године и раније стајала на челу борбе за уједињење, било могуће тај посао обавити много боље. Управо зато што тај посао нијесу боље обавили, што при томе нијесу водили више рачуна о интересима црногорског народа, бјелаши су с правом критиковани. Зато — и поред тога што је обавио један прогресиван историјски чин, што је у једном национално-револуционарном заносу борбе против апсолутистичког и конзервативног режима краља Николе а за уједињење Југословена укључио Црну Гору у југословенску државу — бјелашки покрет није данас могуће својатати без икакве резерве.

Као што се види, научно је неприхватљива дилема: или бјелашки, или зеленашки покрет. Рјешење је у синтези оних компоненти из оба та покрета које удружене изражавају националне, социјалне и економске интересе и тежње црногорског народа. Али ни таквим поступком не долазимо до синтезе која би у потпуности изразила интересе и тежње Црногораца, јер се ни у бјелашком и зеленашком покрету узетим заједно не налазе све компоненте које то омогућавају. Оне ће се наћи тек у покрету који ће се зачети и развијати под утицајем Комунистичке партије.